

Територіальні відмінності розвитку екскурсійного туризму в Україні / М. Білецький, Л. Котик / Сучасні вектори розвитку туризму: тенденції та перспективи країн Європейського регіону : міжнародна монографія (колектив авторів за заг. ред. Л. Заставецької). — Тернопіль : Вид. центр ТНПУ, 2020. — С. 38-74.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Білецький Мирослав Іванович¹

Котик Любов Іванівна²

¹Львівський інститут економіки і туризму

²Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

¹myroslavbil@gmail.com

²kotykluba@gmail.com

Екскурсійний туризм зорієнтований на ознайомлення з унікальними і неповторними об'єктами природи, пам'ятками історії і культури, архітектурними комплексами поселень, сакральними спорудами, фондами музеїв, індустриальними об'єктами, національними традиціями та повсякденним способом життя місцевих мешканців певної території. Він відіграє важливу роль у господарському комплексі регіону, особливо в умовах здійснення адміністративно-територіальної реформи. Актуальність його дослідження зумовлена спадом туристичної, загалом, й екскурсійної, зокрема активності населення України у зв'язку з воєнно-політичною нестабільністю на сході держави та окупацією АР Крим.

Подано загальну характеристику розвитку екскурсійного туризму в Україні. При аналізі інформації, представленої на всеукраїнському туристичному порталі UA.IGotoWorld.com, зосереджено увагу на тривалість, локацію, залучення природно- й історико-краєзнавчих об'єктів, вартість, унікальність екскурсійних маршрутів. Виокремлено найпопулярніші об'єкти екскурсійного туризму туристично-рекреаційних районів України. Обґрунтовано, що перспективи розвитку екскурсійного туризму в Україні пов'язані з популяризацією потенціалу історико-біографічних об'єктів мандрівок у глобальних соціальних мережах та розвитком віртуального туризму.

Ключові слова: екскурсійний туризм, туристично-рекреаційний район, природо-краєзнавчі об'єкти, історико-краєзнавчі об'єкти, історико-біографічні об'єкти, віртуальний туризм.

Excursion tourism is aimed at discovering unique nature sites, historical and cultural monuments, architectural complexes of settlements, sacred buildings, museum collections, industrial sites, national traditions and everyday lifestyle of local residents. It plays an important role in the economy of the region, especially in the context of the administrative-territorial reform. The topicality of his research is predetermined by the decline in the tourism and excursion activity among the Ukrainian population, which is caused by the military and political instability in the east of the country and the occupation of the Autonomous Republic of Crimea.

The general overview of the development of excursion tourism in Ukraine is presented. When analyzing the information on the Ukrainian travel portal UA.IGotoWorld.com, the focus has been made on the duration, location, the inclusion of natural and historical sites, the cost, and the uniqueness of excursion routes. We have singled out the most popular excursion tourism sites of the recreational regions of Ukraine. The research also proves that the prospects for the development of excursion tourism in Ukraine are connected with the promotion of the potential of historical and biographical travel destinations in the global social networks and the development of virtual tourism.

Keywords: excursion tourism, tourism and recreation region, natural and historical sites, historical sites, historical and biographical sites, virtual tourism.

В Україні активно розвивається екскурсійний туризм, який базується на значному природно- й історико-культурному туристично-екскурсійному потенціалі держави, зростанні інтересу до України в закордонних туристів, формуванні культури туризму та активного проведення дозвілля у мешканців держави. *Екскурсійний туризм* націлений на ознайомлення з унікальними і неповторними об'єктами природи, пам'ятками історії і культури, архітектурними комплексами поселень, сакральними спорудами, фондами музеїв, індустриальними об'єктами, національними традиціями та повсякденним способом життя

місцевих мешканців певної території. Він дає змогу залучити в туристичну діяльність пам'ятки природи й культури місцевого й регіонального значення, діючі й законсервовані промислові об'єкти та заклади сфери послуг, популяризувати національну спадщину, розвивати супутні види туристичної діяльності — місцеві народні промисли (гончарство, лозоплетіння, різьба по дереву, бджільництво, виноробство, сироваріння та ін.). Екскурсійний туризм впливає на розвиток мережі закладів готельної і ресторанної сфери, торгівлі, дозвілля, видозмінює логістику пасажирських перевезень тощо. У руслі здійснення адміністративно-територіальної реформи на території України екскурсійний туризм виступає гарантом фінансових надходжень у бюджет новостворених громад, а об'єкти екскурсійного туризму — осердям інвестиційної привабливості території. Екскурсійний туризм чутливий до викликів внутрішнього і світового ринку туристичних послуг, характеризується коливальною динамікою зацікавлення екскурсантів до туристичних дестинацій та вимагає постійного оновлення тематики й територіального охоплення екскурсійних турів із застосуванням дизайн-методу. На часі є дослідження територіальних відмінностей розвитку екскурсійного туризму в Україні з урахуванням викликів політичного і соціально-економічного розвитку держави.

Проблеми розвитку екскурсійного туризму в Україні досліджувало багато вчених. В. Кифяк¹, І. Чагайда, С. Грибанова², Ф. Шандор, М. Кляп³, Н. Бакало⁴ розробили підходи до означення та класифікації екскурсійного туризму. О. Бейдик⁵, О. Любіцева, Є. Панкова, В. Стафійчук⁶, Н. Паньків⁷ — оцінили й узагальнили туристично-екскурсійний потенціал України та окремих її регіонів. М. Мальська⁸ охарактеризували розвиток туристично-екскурсійної діяльності в державі загалом; М. Білецький, Л. Котик⁹ — у розрізі окремих регіонів України; І. Смірнов¹⁰, О. Бордун, Л. Котик¹¹ зосередили увагу на трансформації транспортної інфраструктури під впливом розвитку екскурсійного туризму та проаналізували становлення туристично-екскурсійної логістики, Л. Заставецька, К. Дударчук¹² проаналізували нові тренди розвитку туризму на регіональному рівні тощо.

З метою дослідження особливостей розвитку екскурсійного туризму в Україні проаналізовано та узагальнено інформацію всеукраїнського туристичного порталу

---

¹ Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посібник / В. Ф. Кифяк. — Чернівці : Книги-XXI, 2003. — 300 с.

² Чагайда І. М. Екскурсознавство : навч. посібник / І. М. Чагайда, С. В. Грибанова. — Київ : Ін-тут туризму, 2004. — 240 с.

³ Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. — Київ : Знання, 2013. — 334 с.

⁴ Бакало Н. В. Екскурсійна діяльність як один зі складників туристичної сфери / Н. В. Бакало // Східна Європа: Економіка, бізнес та управління. — 2017. — Вип. 3 (08). — С. 211–214.

⁵ Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. — К. : ВЦ КНУ, 2002. — 396 с.

⁶ Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. — К. : Альтерпрес, 2007.

⁷ Паньків Н. М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник / Н. М. Паньків. — Львів : Український бестселлер, 2012. — 230 с.

⁸ Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009.

⁹ Білецький М. І. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Львів: ЛІЕТ, 2018. — С. 244–255; Білецький М. Приморський туристично-рекреаційний район України: сучасний стан і проблеми розвитку / М. Білецький, Л. Котик / Туризм, географія, краєзнавство: актуальні проблеми теорії і практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16–17 травня 2019 р.). — Тернопіль : ТНПУ, 2019. — С. 7–21.

¹⁰ Смірнов І. Г. Логістика туризму : навч. посібник / І. Г. Смірнов. — К. : Знання, 2009. — 444 с.

¹¹ Бордун О. Трансформація прикордонної транспортної інфраструктури в контексті розвитку туризму з країнами сусідами західноукраїнського регіону / О. Бордун, Л. Котик // Географія та туризм. — 2011. — Вип. 16. — С. 193–200.

¹² Заставецька Л. Сучасні проблеми та перспективи розвитку туризму в Тернопільській області / Л. Заставецька, К. Дударчук // Карпатський край. — 2018. — № 10–11. — С. 110–117.

UA.IGotoWorld.com¹. Портал має високу релевантність пошуку, затребуваний у середовищі організованих і самоорганізованих екскурсантів та характеризується схвальними відгуками провідних гравців ринку туристично-екскурсійних послуг держави. Він надає інформацію про актуальні 1194 екскурсійні тури, прокладені територією України: 285 турів (23,9%) — одноденні, 314 (26,3%) — вихідного дня, 595 (49,8%) — кількадевні (2-5 днів), а також — про понад дві тисячі архівних екскурсійних маршрутів. Представлені на порталі тури охоплюють широке коло природно- (1230 об'єктів — заповідники, національні парки, окремі озера й гори, пам'ятки садово-паркового мистецтва, унікальні природні ландшафти тощо) й історико-краєзнавчих об'єктів екскурсій (4442 архітектурно-історичні комплекси — пам'ятники, музеї, палаци, фортеці та ін.), а також містять інформацію про унікальні об'єкти екскурсій: храми (1933 од.), об'єкти культури (427), індустриальні об'єкти (65), містичні місця (26 од.) тощо.

Для характеристики загальних тенденцій розвитку екскурсійного туризму в Україні використано матеріали Державної служби статистики України² і Головного управління статистики у Львівській області³.

Статистичні методи (обчислення відносних величин) застосовано для ілюстрації тенденцій розвитку екскурсійного туризму в державі; використання картографічних методів дало змогу візуалізувати просторові відмінності його розвитку в розрізі адміністративних областей.

Територіальні відмінності розвитку екскурсійного туризму в Україні проаналізовано в розрізі шести туристично-рекреаційних районів держави. До уваги взято покриття адміністративних областей держави активними екскурсійними маршрутами, інформація про які представлена на порталі UA.IGotoWorld.com. Ураховано, що екскурсійні тури можуть проходити як на території одного туристично-рекреаційного району, так і охоплювати об'єкти з кількох сусідніх туристично-рекреаційних районів, а відповідно кількісно дублюватися в цих районах. Тому при поданні інформації про загальну кількість турів ураховано всі тури, які проходять територією району; частка (%) розрахована відносно загальної кількості активних екскурсійних турів репрезентованих на сайті (1194 од.), а не представлена як структура розподілу активних турів за туристично-рекреаційними районами. При компонентному аналізі особливу увагу звернено на одноденні екскурсійні маршрути.

Загальна характеристика розвитку екскурсійного туризму в Україні

В екскурсійному туризмі України 2017 р. де-юре працювало 169 суб'єктів господарювання (43,2% юридичні особи і 56,8% фізичні особи-підприємці). Найбільше суб'єктів здійснювали діяльність на території Львівської (25,4%) й Одеської (14,2%) областей. На території Дніпропетровської, Донецької, Луганської, Сумської, Чернігівської областей у 2017 р. були відсутні суб'єкти господарювання, які спеціалізуються на наданні екскурсійних послуг⁴. Де-факто, за даними порталу UA.IGotoWorld.com, послуги з екскурсійного туризму на території України надають 702 суб'єкти господарювання, найбільше з яких розташовано на території Одеської (186 од.), Львівської (65 од.) та Запорізької (58 од.) областей.

Від надання екскурсійних послуг юридичні особи отримали 2017 р. 57565,5 тис. грн доходу, що склав 0,3% їхнього загального доходу; фізичні особи-підприємці — 22651,9 тис. грн (4,4%)⁵. Найбільші доходи від надання екскурсійних послуг отримані юридичними особами м. Києва (38,0% загального доходу від екскурсійної діяльності юридичних осіб в Україні), Київської (15,5%), Одеської (13,5%) і Львівської (9,2%) областей;

¹ UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).

² Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — 90 с.; Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018.

³ Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. — Львів : Гол. упр. статистики у Львів. обл., 2018. — 90 с.

⁴ Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — 90 с.; Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 21, 22.

⁵ Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — 90 с.; Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 30, 73.

найменші — Луганської (0,0%) і Чернігівської (0,01%) областей. Фізичні особи-підприємці, які здійснюють екскурсійну діяльність, найбільший дохід 2017 р. отримали в Одеській (20,0%), Івано-Франківській (11,0%) областях і м. Києві (11,4%); найменший — у Полтавській області (0,04%).

Юридичні особи, які спеціалізуються виключно на наданні екскурсійних послуг, отримали 2017 р. 33473,7 тис. грн доходу, найбільше у м. Києві та Київській, Одеській областях.

Пік екскурсійного туризму в Україні припав на 2014 р. — 1175 тис. екскурсантів, що вдвічі більше від показника 2013 р. і в десять разів — від показника 2015 р. (125 тис. осіб)¹. За розрахунками 2017 р., турагенти й туроператори юридичні особи та фізичні особи-підприємці надали послуги близько 250–300 тис. екскурсантам. У 2015 р. найбільше екскурсантів відвідало Львівську (11,9% загальної кількості екскурсантів), Волинську (10,9%) і Хмельницьку (8,8%) області. У туристично-екскурсійних потоках вага екскурсантів була найбільшою у Черкаській (55,6%), Волинській (47,7%) і Кіровоградській (35,3%) областях; найменшою — у м. Києві (0,3%) та Донецькій області (1,7%) (рис. 1).

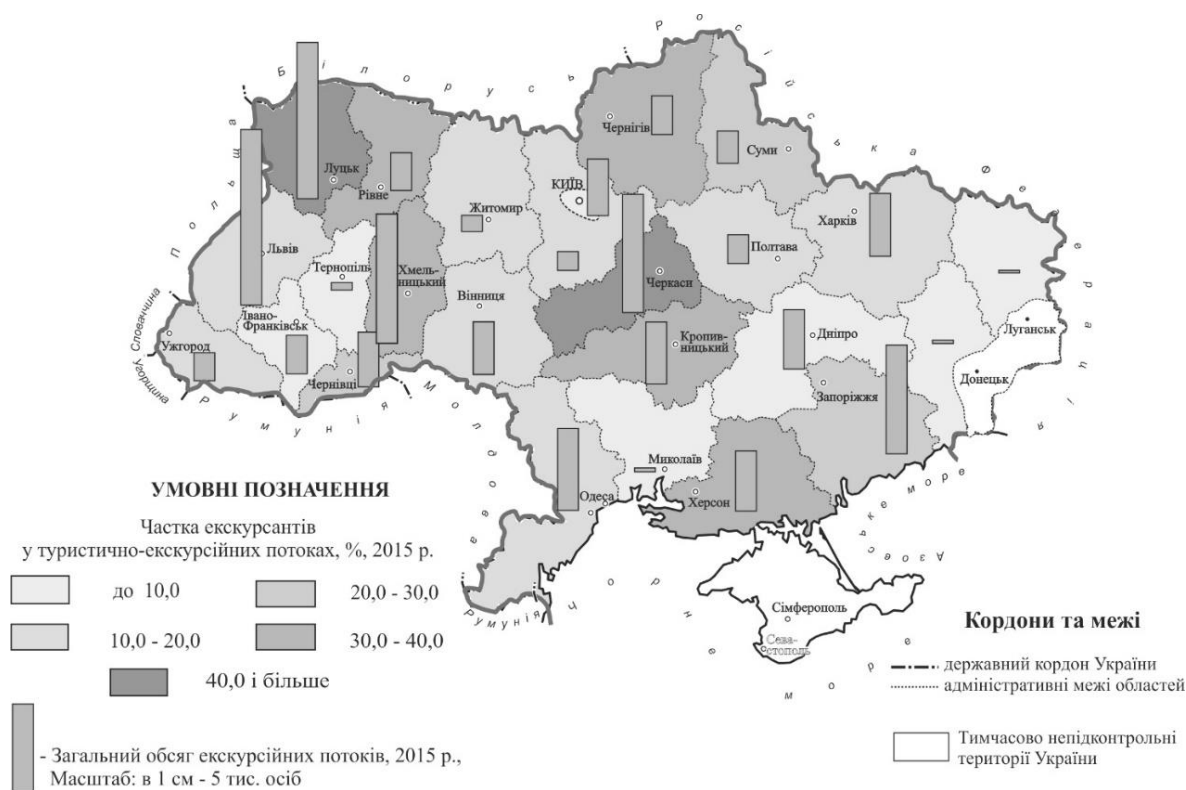

Рис. 1. Розвиток екскурсійного туризму в Україні, 2015 р.

На території Луганської і частково Донецької областей через здійснення Операції об'єднаних сил екскурсійна діяльність не проводилася; АР Крим, яка характеризувалася активним розвитком екскурсійного туризму (2013 р. — 5,3% загального обсягу екскурсантів України, 18,9% загального обсягу іноземних екскурсантів) на час дослідження тимчасово окупована Російською Федерацією.

Поліський туристично-рекреаційний район

Поліський туристично-рекреаційний район (ПлТРР) України включає Волинську, Рівненську, Житомирську, Київську, Чернігівську області та м. Київ (21,6% території та 21,7% населення держави) і характеризується активним розвитком екскурсійного туризму. Останній зорієнтований на використання природно-рекреаційних (поліські лісові, озерні, болотні

¹ Туристична діяльність в Україні у 2015 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2016. — 76 с.

ландшафти; гідромінеральні ресурси — родонові води (Корбутовське та Денешське родовища); лікувальні грязі тощо) та історико-культурних туристичних ресурсів і матеріальної бази ПЛТРР. Занепокоєння викликає низьке значення коефіцієнта використання місткості готелів (0,15-0,25)¹ і невисокий приріст показників надання послуг внутрішнім туристам і екскурсантам (2017 р.: Волинська обл. — 4,7 тис. ос.; Житомирська — 2,5; Київська — 2,1; Рівненська — 1,4; Чернігівська обл. — 1,4; м. Київ — 247,9 тис. ос.), що зумовлено зниженням рівня матеріального достатку населення держави; переорієнтацією платоспроможного сегмента мешканців України на виїзний туризм; зниженням попиту на розроблені, усталені екскурсійні маршрути територією району, що розраховані на масового споживача².

Особливості розвитку екскурсійного туризму в ПЛТРР:

➤ екскурсійна діяльність у районі розвинута на високому рівні і широко представлена на сайті (372 екскурсійних маршрути або 35,9% усіх активних екскурсійних маршрутів прокладених територією України);

➤ 85% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей ПЛТРР, 15% — охоплюють об'єкти у межах однієї області району;

➤ 68% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами ПЛТРР (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, р. Дністер та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Почаїв, м. Львів, м. Умань, м. Шевченкове, м. Збараж, м. Ужгород, м. Берегове, м. Яремче; м. Брест, м. Мінськ, м. Гомель (Білорусь); м. Краків, м. Варшава (Польща) та ін.). 32% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів у межах ПЛТРР³;

➤ 76% екскурсійних маршрутів територією ПЛТРР є кількоденними (2–3 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 24%;

➤ 14% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 60% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих так і історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 19% екскурсійних маршрутів;

➤ найпопулярніші природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму у Волинській області — Шацькі озера, р. Західний Буг; у Рівненській — «Тунель кохання» (сmt Клевань); у Житомирській — природний заповідник «Поліський», урочище «Кипяче», Голубі озера (с. Великі Кошарища); Словечансько-Овруцький кряж, р. Прип'ять, р. Ірпінь, р. Тетерів та ін.; у Київській — Київське водосховище, р. Дніпро, дендрологічний парк «Олександрія» (м. Біла Церква), заповідне лісомисливське господарство «Дніпровсько-Тетерівське» та ін.; у Чернігівській — р. Десна, Голубі озера (с. Олешня), національний природний парк «Ічнянський», ландшафтний парк «Міжріччинський» та ін.;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантам, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (м. Київ («Вікенд у Києві», «Історія сивого Подолу», «Секретний Київ», «Дворики Києва», «Київ: пішохідна оглядова екскурсія», «Архітектурний літопис Києва», «Новели сталого міста» та ін.), м. Житомир («Житомир: оглядова екскурсія»), м. Луцьк («Луцьк за день»), м. Рівне («Бурштинове місто Рівне», «Таємнича історія Рівне»), м. Чернігів («Скарби північної столиці», «Чернігів. Пішохідна екскурсія»), м. Дубно («Духи та легенди Дубно»), м. Бердичів («Бердичів історичний») та ін.), сакральні споруди (Києво-Печерська лавра, Софійський собор, Володимирський собор, Михайлівський собор та ін. (м. Київ), Свято-Троїцький кафедральний собор, Лютеранська кірха, Хрестовоздвиженська церква (м. Луцьк), Костел Софії (м. Житомир), Кармелітський монастир (м. Бердичів), Собор Бориса й Гліба,

¹ Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 165.

² Білецький М. І. Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: зб. матер. міжнар. наук. конф. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — С. 34–40.

³ UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).

Спасо-Преображенський собор (м. Чернігів) та ін.), історичні місця (с. Трипілля, смт Берестечко, с. Крути, м. Дубно, м. Остріг, м. Батурич, м. Кременець, с. Качанівка та ін.), фортеці і оборонні замки, палаци (Дубенський замок, замок Любарта (м. Луцьк), монастир-фортеця ордену Босих Кармелітів (м. Бердичів), палац шляхтича Горохольського (с. Червоне), садиба цукро заводчиків Терещенків (с. Андрушівці), Острозький замок, палац маєтку Стецьких (с. Великі Межирічі), Корецький замок та ін.) тощо;

➤ частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в активні екскурсійні маршрути незначна, й не перевищує 8% загальної кількості екскурсійних об'єктів: хата-садиба Лесі Українки (с. Колодяжне), музей князів Острозьких (м. Острог), музей Джозефа Конрада-Коженювського (м. Бердичів), замок Ф. Терещенка (смт Червоне), музеї Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін. (м. Київ), меморіальний музей Г. С. Сковороди, і музей Заповіту Т. Г. Шевченка (м. Переяслав-Хмельницький), музей-садиба Катерини Білокур (с. Богданівка), садиба Косачів (м. Луцьк), будинок-музей генерального судді Василя Кочубея (м. Батурич), палац Гарновських (с. Качанівка) тощо.

➤ найбільше активних екскурсійних маршрутів прокладено територією Житомирської (110 од.) і Рівненської (104 од.) областей, найменше — Чернігівської (32 од.). Територією Волинської області прокладено 33 активних екскурсійні маршрути, Київської — 93;

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 80 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Житомир до 13606 грн за авіаекскурсію у м. Прип'ять і м. Чорнобиль. За областями: Волинська — від 220 грн («Луцьк за день») до 450 грн («Тур-мандрівка Волиню»); Рівненська — від 190 грн («Історія м. Рівне») до 550 грн («Рівне – Тараканів – Дубно»); Житомирська — від 80 грн (оглядова екскурсія м. Житомир) до 800 грн («Хорошів – Коростень – Овруч – Урочище Кипяче»); Київська — від 140 грн («Київ – Ясногородка»), 500 грн («Київ – Томашівка – Фастів – Буки – Пархомівка») до 13606 грн (авіаекскурсія «Київ–Чорнобиль»); Чернігівська — від 250 грн («Старовинна Чернігівщина»), 342 грн («Чернігів – Козелець – Батурич») до 550 грн («Паркове намисто Чернігівщини»);

➤ територією району прокладено унікальні екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування Чорнобильської зони відчуження («Тур у Чорнобиль», «Зона відчуження. Чорнобиль-Прип'ять», «Чорнобиль. Прип'ять. 18+» та ін.). Очікується, що зацікавлення до них суттєво зросте, особливо в іноземних туристів, після виходу у травні 2019 р. п'ятисерійного мінісеріалу «Чорнобиль» (режисер — Юган Ренк; країни-виробники — США і Велика Британія);

➤ екстраординарними є екскурсії дренажною системою м. Києва («Дренажно-штольна система»: вимога до проведення екскурсії — суха погода у місті) та територією колишньої президентської резиденції у с. Межигір'ї («Покинутий рай Межигір'я»).

Карпатський туристично-рекреаційний район

Карпатський туристично-рекреаційний район (КТРР) України охоплює Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську і Чернівецьку області. Він займає 9,4% території держави, у ньому проживає 14,4% її мешканців.

Район має високий туристично-рекреаційний і екскурсійний потенціал, який базується на різноманітних природних (перш за все гірські природні ландшафти і лікувальні мінеральні води) й історико-культурних (архітектурні ансамблі центральних частин міст, фортеці, палаци, сакральні споруди, мистецькі центри та ін.) туристичних ресурсах та сформованій матеріальній базі туризму (тематичні готелі і заклади ресторанного господарства, розважально-відпочинкові, спортивні, оздоровчі, дитячі центри дозвілля тощо). З-поміж інших туристично-рекреаційних районів України він зазнав найменшого спаду як загального обсягу туристичних потоків (2017 р. — 336,5 тис. ос. (11,9% загальноукраїнського показника); 2013 р. — 396,6 (11,4%)) так і обсягу внутрішніх туристів і екскурсантів, що мандрують територією району (2017 р.: Закарпатська обл. — 4,1 тис. ос.; Івано-Франківська — 58,9; Львівська — 92,5; Чернівецька обл. — 1,4 тис. ос.)¹. КТРР характеризується одним з найвищих

¹ Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. — Львів : Гол. упр. статистики у Львів. обл., 2018. — С. 74–83.

показників тінізації туристичної діяльності, свідченням чого є дуже низькі показники туристичної й екскурсійної активності в одній з туристично найпривабливіших областей України — Закарпатській і посередні у Львівській області, центр якої м. Львів — destinations незліченних екскурсій та внутрішніх мандрівок¹.

Особливості розвитку екскурсійного туризму в КТТР:

➤ екскурсійна діяльність у районі найрозвинутіша на теренах України і докладно представлена на сайті (466 унікальних екскурсійних маршрути або 39,1% усіх актуальних екскурсійних маршрутів прокладених територією України)²;

➤ найбільше актуальних екскурсійних маршрутів прокладено територією Закарпатської області (315 од.), найменше — Чернівецької (81 од.). Територією Львівської області прокладено 270 актуальних екскурсійних маршрутів, Івано-Франківської — 200;

➤ 88% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей КТТР, 12% — охоплюють об'єкти в межах однієї області району;

➤ 57% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами КТТР (природні об'єкти: Шацькі озера, «Тунель кохання», р. Дніпро, Азовське і Чорноморське узбережжя та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Почаїв, м. Київ, м. Умань, м. Одеса, м. Луцьк, м. Збараж, м. Рівне, м. Тернопіль; м. Брест (Білорусь); м. Краків, м. Вроцлав, м. Варшава (Польща); м. Будапешт (Угорщина) та ін.). 33% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів у межах КТТР³;

➤ 65% екскурсійних маршрутів територією КТТР є кількоденними (2-3 дні, 3-5 днів), частка одноденних маршрутів не перевищує 35%⁴;

➤ екскурсійні маршрути охоплюють широке коло природно- й історико-культурних об'єктів КТТР. На сайті представлена інформація про 406 природно- й 748 історико-краєзнавчі destinations району (рис. 2, 3). В екскурсійні маршрути залучені унікальні об'єкти КТТР: храми (475 од.), заклади культури (63), індустриальні об'єкти (11), містичні місця (2 од.) тощо;

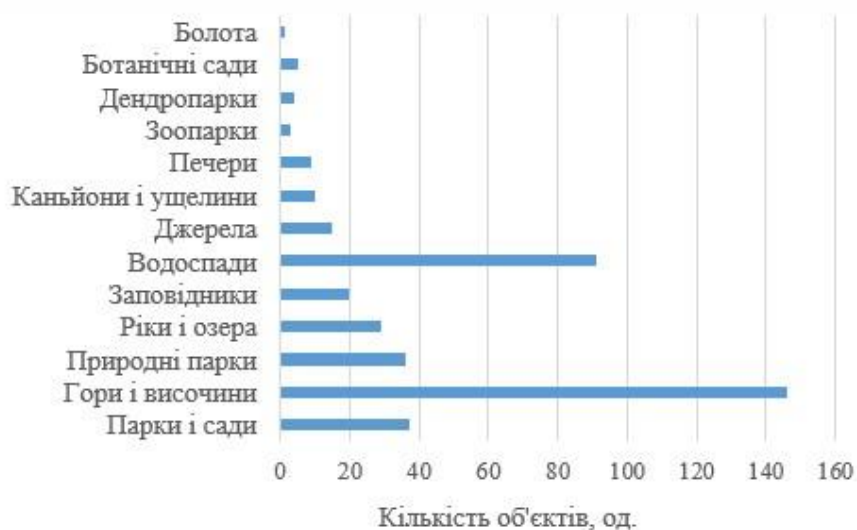

Рис. 2. Природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму КТТР (за даними UA.IGotoWorld.com)

¹ Львів. Комплексний атлас / за ред. проф. О. Шаблія. — Київ : Картографія, 2012. — С. 104–109.

² Білецький М. І. Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Львів: ЛІЕТ, 2018. — С. 244–255.

³ Білецький М. Розвиток екскурсійного туризму в Карпатському регіоні України / М. Білецький, Л. Котик // Історія української географії. — 2018. — Вип. 37.

⁴ UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).

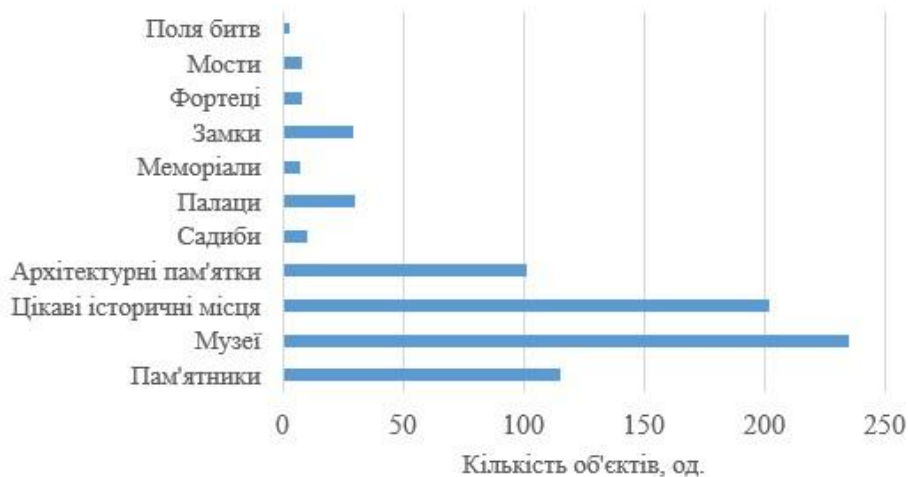

Рис. 3. Історико-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму КТРР
(за даними UA.IGotoWorld.com)

➤ 20% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 55% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так й історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 25% екскурсійних маршрутів;

➤ найпопулярніші природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму у Закарпатській області — оз. Синевир («Морське око Карпат»), Солотвинські озера, заповідний масив «Долина нарцисів», водоспади (Шипіт, Лумшорський), біосферний заповідник «Карпатський», термальні води (м. Берегове, с. Косино), полонини («Боржава», «Красна» та ін.), перевали; в Івано-Франківській — ландшафти Українських Карпат («Тур у Буковель», «Вікенд у Карпатах», «Високі Карпати», «Говерла», «Піп Іван»), скельно-печерний комплекс «Скелі Довбуша» («Карпатський трамвай — Скелі Довбуша»), р. Дністер, р. Черемош, водоспади (Пробій, Дівочі Сльози, Шешорський Гук та ін.), грязьовий вулкан Старуня, полонини (Лазок, Пожижевська), національні природні парки («Галицький», «Карпатський»), природний заповідник «Горгани» та ін.; у Львівській — національні природні парки («Сколівські Бескиди», «Яворівський», «Північне Поділля»), ландшафтний заказник «Стариці Дністра», урочище «Тисовець», пам'ятки садово-паркового мистецтва («Високий замок», «Стрийський», «Горіховий гай»), водоспади (Кам'янка, Гуркало, Крушельницький та ін.), г. Парашка, мінеральні води (м. Трускавець, м. Східниця, м. Моршин, смт Великий Любінь) та ін.; у Чернівецькій — національні парки («Хотинський», «Вижницький»), ландшафтний заказник «Буковинські водоспади», геологічна пам'ятка природи «Печера «Скитська»», скелі «Чорний Див», дендропарк «Сторожинець», каскадний водоспад «Сучавський Гук» та ін.;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантам, переважають *архітектурні комплекси центральних історичних частин міст* (м. Мукачево («Середньовічне Мукачево і замок «Паланок»), м. Ужгород, м. Берегове, м. Хуст, м. Косів, с. Криворівня, смт Верховина, м. Ворохта, м. Яремче, м. Коломия («Прикарпатське золоте кільце», «Карпатське золоте кільце»), м. Рогатин, м. Івано-Франківськ, м. Калуш, м. Долина, м. Львів, м. Жовква, м. Золочів, м. Белз, м. Чернівці, м. Кіцмань, м. Вижниця та ін.), *модерні архітектурні й ландшафтні комплекси туристичних центрів* («Буковель», «Плай», м. Трускавець, м. Східниця, м. Моршин), *сакральні споруди* (Костел Святого Мартина (м. Мукачево), церква Миколи Чудотворця (с. Колодне), Горянська ротонда (м. Ужгород), синагога (м. Хуст), Костел реформаторів (м. Берегове), Гошівський монастир (с. Гошів), церква Святого Духа (м. Рогатин), Колегіальний костел Пресвятої Діви Марії (м. Івано-Франківськ), Манявський скит (с. Манява), храм Святого Пантелеймона (с. Шевченкове), Церква Успіння Пресвятої Богородиці (с. Крилос), Темпель (Синагога) (м. Івано-Франківськ), монастир Успіння Матері Божої (с. Погоня), Троїцька церква (с. Микуличин), церква Іоанна Милостивого (м. Яремче),

собор Святого Юра, Домініканський костел, Латинський собор, каплиця Боїмів, церква Святого Миколая, Вірменський кафедральний собор (м. Львів), Печерний монастир (с. Розгірче), Свято-Успенська Унівська лавра (с. Унів), церква Святого Юра (м. Дрогобич), Крехівський монастир (с. Крехів), церква Різдва Богородиці, Синагога (м. Жовква), Єзуїтський костел, Вірменська церква (м. Чернівці), Миколаївська церква (с. Нижні Станівці), Головна синагога (м. Вижниця) та ін.), *історичні міста й села* (м. Берегове, м. Галич, с. Крилос, с. Старий Угринів, м. Жовква, м. Вижниця та ін.), *фортеці і оборонні замки, палаци* (Замок Паланок, Ужгородський замок, Невицький замок, замок Шенборнів, замок Сент-Міклош, Галицький замок, фортеця Тустань, Свірзький замок, Чернелицький замок, Золочівський замок, Підгорецький замок, Олеський замок («Золота підкова Львова»), Жовківський замок, Цитадель, палац Потоцьких (м. Львів), Хотинська фортеця, палац Манеску та ін.), *унікальні музеї* («Музей лісу і сплаву» (с. Синевирська Поляна), музей «Старе село», музей «Лінія Аркада» (с. Колочава), «Музей виноградарства і виноробства» (м. Берегове), «Музей писанкового розпису» (м. Коломия), «Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття» (м. Коломия), «Музей етнографії» (м. Львів, с. Крилос), «Музей вівчарства» (с. Космач), «Музейно-культурний комплекс пивної історії «Львіварня»» (м. Львів), «Музей національної культури» (с. Плав'є), музей старообрядництва (с. Біла Криниця), музей килимарства (с. Нагоряни) та ін.), *транспортно-інженерні споруди* (пішохідний міст у м. Ужгород, австрійський міст-віадук (сміт Ворохта), металевий міст через Дністер (м. Галич)), *великі сувенірні ринки* (Косівський базар, базар у Коломії, гуцульський базар у Яремче, ринок «Вернісаж» (м. Львів)) тощо;

➤ частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в активні екскурсійні маршрути незначна, й не перевищує 5% загальної кількості екскурсійних об'єктів: пам'ятник Роксолані (м. Рогатин), музей «Підпільна штабна квартира Р. Шухевича» (сміт Княгиничі), музей А. Шептицького (м. Яремче), стежка Довбуша, камінь Довбуша (м. Яремче), музей Олекси Довбуша (с. Космач), музей-садиба родини І. Франка (м. Калуш), палац Потоцьких, палац Корнякта, Шкоцька кам'яниця, пам'ятник Леопольду фон Захер-Мазоху, Музично-меморіальний музей С. Крушельницької, музей М. Грушевського, Літературно-меморіальний музей І. Франка та ін. (м. Львів), палац Бадені (м. Буськ), палац Бруницького (сміт Великий Любінь), музей Я. Стецько (с. Юшківці), музей і стежка І. Франка (с. Нагуєвичі), садиба О. Фредро (с. Вишня), садиба-музей С. Бандери (с. Воля-Задеревацька), музей О. Руснака (с. Дубівці), музей-садиба І. Миколайчука (с. Чортория), музей-садиба Ю. Федьковича (сміт Путила), садиба-музей Н. Яремчука (м. Вижниця), меморіальний музей В. Івасюка (м. Чернівці) тощо;

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 130 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Ужгород до 2150 грн «Гранд Тур в Карпати». За областями: Закарпатська — від 130 грн (пішохідна екскурсія «Ужгород — древній град»), 150 грн («Середньовічне Мукачево») до 600 грн («Морське око Карпат»); Івано-Франківська — від 245 грн («У Рогатин до Роксолани»), 395 грн («Карпатський трамвай»), 450 грн (пішохідна екскурсія «Станіслав — місто, що завжди з тобою») до 2150 грн («Гранд Тур в Карпати»); Львівська — від 150 грн (оглядова пішохідна екскурсія «Середньовічний Львів»), 450 грн («Східний Львів») до 1097 грн («Незабутній вікенд у Львові»); Чернівецька — від 150 грн («Оглядова екскурсія Чернівцями»), 180 грн («Підземелля Чернівців»), 365 грн («Смугарські водоспади») до 700 грн («Рафтинг на Черемоші»);

➤ унікальні екскурсійні тури КТРР: сплав гірськими ріками Українських Карпат («Неймовірні сплави річкою Дністер», «Сплав по Черемошу», «Рафтинг на Чорному Черемоші», «Сплав по Лімниці»); сходження на найвищу точку України — г. Говерлу («Сходження на Говерлу», «Зимове сходження на Говерлу»); подорож вузькоколійною залізницею, яку збудували для транспортування лісу у кінці XIX ст. («Карпатський трамвай»); знайомство з особливими народними промислами і традиціями регіону («Народні промисли Карпат», «Таїна народних промислів Карпат», «Гуцульська феєрія»), відвідування резиденції президентів України в с. Гута («Резиденція Синьогора»), екскурсії поховальними

комплексами-некрополями (Личаківський цвинтар, Меморіал львівських орлят (м. Львів), Єврейський цвинтар (м. Чернівці)) та ін.

Подільський туристично-рекреаційний район

Подільський туристично-рекреаційний район (ПдТРР) України охоплює Вінницьку, Тернопільську і Хмельницьку області. Він займає 10,2% території країни, у ньому проживає 9,2% її мешканців. Район характеризується високим туристично-рекреаційним і екскурсійним потенціалом, який базується на різноманітних природних (лікувальні мінеральні води, спелеологічні пам'ятки природи, аквальні, геоморфологічні та інші ландшафти Поділля) й історико-культурних (архітектурні ансамблі центральних частин історичних поселень, фортеці, палаци, сакральні центри та ін.) туристичних ресурсах та сформованій матеріальній базі туризму й рекреації.

ПдТРР зазнав незначного спаду як загального обсягу туристичних потоків (2017 р. — 75,0 тис. ос. (2,7% загальноукраїнського показника); 2013 р. — 67,5 (2,0%)) так і обсягу внутрішніх туристів і екскурсантів, що мандрують його територією (2017 р.: Вінницька обл. — 8,0 тис. ос.; Тернопільська — 2,3; Хмельницька обл. — 12,4 тис. ос.)¹. ПдТРР як і КТРР характеризується одним з найвищих показників тінізації туристично-екскурсійної діяльності, свідченням чого є низькі показники туристичної й екскурсійної активності в Тернопільській та Хмельницькій областях туристично-екскурсійні центри і вузли яких входять до когорти туристичних дестинацій Європи.

Туристично-екскурсійну діяльність у ПдТРР здійснюють 204 суб'єкти діяльності (5,9% загальноукраїнського показника: Вінницька обл. — 69 од., Тернопільська — 45 од., Хмельницька обл. — 90 од.). Виключно екскурсійну діяльність у ПдТРР реалізують 12 суб'єктів туристичної діяльності².

Особливості розвитку екскурсійного туризму в ПдТРР:

➤ екскурсійна діяльність у районі розвинута і докладно висвітлена на сайті (190 унікальних екскурсійних маршрути або 15,9% усіх актуальних екскурсійних маршрутів прокладених територією України);

➤ найбільше актуальних екскурсійних маршрутів прокладено територією Тернопільської області (82 од.), найменше — Вінницької (48 од.). Територією Хмельницької області прокладено 60 актуальних екскурсійних маршрутів;

➤ 84% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей ПдТРР, 16% — охоплюють об'єкти в межах однієї області району;

➤ 63% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами ПдТРР (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, Шацькі озера, «Тунель кохання», р. Дніпро, р. Дунай (сплав, рафтинг, рибалка), Азовське і Чорноморське узбережжя та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Київ, м. Львів, м. Чернівці, м. Хотин, м. Івано-Франківськ, м. Коломия, с. Колочава, м. Умань, м. Одеса, м. Луцьк, м. Рівне, м. Суми; м. Брест, м. Мінськ (Білорусь); м. Краків, м. Вроцлав, м. Варшава, м. Люблін (Польща); м. Будапешт (Угорщина), м. Кишинів (Молдова) та ін.). 27% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів у межах ПдТРР³;

➤ 78% екскурсійних маршрутів територією ПдТРР є кількоденними (2-3 дні, 3-5 днів), частка одноденних маршрутів не перевищує 22%;

➤ екскурсійні маршрути охоплюють широке коло природно- й історико-культурних об'єктів району. На сайті представлена інформація про 72 природно- й 385 історико-краєзнавчі

¹ Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 49, 50, 83; Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. — Львів : Гол. упр. статистики у Львів. обл., 2018. — С. 74.

² Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 18.

³ UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).

його дестинації. В екскурсійні маршрути залучені унікальні об'єкти ПдТТРР: храми (264 од.), заклади культури (31), індустриальні об'єкти (2), містичні місця (2 од.) тощо;

➤ 20% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 35% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так й історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 45% екскурсійних маршрутів;

➤ найпопулярніші природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму у Вінницькій області — геологічна пам'ятка «Гайдамацький яр», р. Південний Буг, р. Дністер, р. Рось, водосховища (Ладжинське, Сандрацьке, Сутиське та ін.), мінеральні радонові води (м. Хмільник, м. Немирів); в Тернопільській — природний заповідник «Медобори», гіпсові печери (Оптимістична («Підземний дивосвіт Поділля»), Кришталева («Унікальні печери України. 14+»)), Млинки («Печери Тернопільщини») та ін.), р. Дністер («Неймовірні сплави річкою Дністер»), Дністровський каньйон, р. Горинь, водоспади (Джуринський, Русилівський; «Срібні водоспади Тернопільщини»), Тернопільський став, природні ландшафти Поділля («Опільська Швейцарія») та ін.; у Хмельницькій — Національний природний парк «Подільські Товтри», печера «Атлантида», лікувальна мінеральна вода «Збручанська» типу «Нафтуся» (смт Сатанів), р. Дністер («Бакота — Дністровське Поділля», «Рибалка на Дністрі»), Дністровське водосховище, р. Збруч, р. Смотрич, р. Ушиця, р. Случ природні ландшафти Поділля та ін.;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантам, переважають *архітектурні комплекси центральних історичних частин міст* (м. Вінниця («Єврейський квартал — Єрусалимка», «Історичний центр м. Вінниця», «Вінницькі Мури» та ін.), м. Тульчин, м. Могилів-Подільський, м. Жмеринка, м. Кам'янець-Подільський («Вихідні у Кам'янці-Подільському»), смт Сатанів («Таємничий Сатанів»), м. Збараж, м. Тернопіль («Файне місто Тернопіль»), смт Вишнівець, м. Бучач, м. Бережани, м. Заліщики, м. Кам'янець-Подільський, м. Хмельницький та ін.), *архітектурні й ландшафтні комплекси туристичних центрів* (м. Немирів, м. Хмільник, смт Сатанів та ін.), *сакральні споруди* (Спасо-Преображенський кафедральний собор, Миколаївська церква, Костел Святої Діви Марії Ангельської, Синагога Ліфшиця, Ієзуїтський костел (м. Вінниця), Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир (с. Лядова), церква Святої Параскеви (м. Могилів-Подільський), костел Святого Йосипа (м. Гнівань), синагога (м. Шаргород), церква Миколи Чудотворця (м. Жмеринка), церква Успіння Пресвятої Богородиці (м. Бар), Свято-Троїцький жіночий монастир (смт Браїлів), Марійський духовний центр Зарваниця, церква Пресвятої Трійці (с. Зарваниця), Почаївська Успенська лавра, Свято-Духівський скит (м. Почаїв), Скельний монастир (с. Монастирок), Домініканський костел, церква Вознесіння (м. Чортків), Єзуїтський монастир (м. Кременець), костел Успіння Пресвятої Діви Марії (смт Скала-Подільська), монастир отців Василіян Воздвиження Чесного Хреста Господнього, костел Успіння Пресвятої Діви Марії (м. Бучач), костел Святого Антонія (с. Лосяч), церква Матері Божої Неустанної Помочі (м. Тернопіль), печерний храм (с. Стінка), синагога (с. Струсів), костел Святого Михайла, монастир Ордену отців бернардинів (м. Ізяслав), церква Святого Миколая, кафедральний костел Петра і Павла, домініканський костел Святого Миколая (м. Кам'янець-Подільський), церква Святого Георгія (м. Хмельницький), Свято-Троїцький жіночий монастир (смт Сатанів), церква Святої Параскеви (П'ятниці) (с. Пирогівці) та ін.), *історичні міста і села* (м. Бар, м. Тульчин, м. Кременець, м. Чортків, м. Кам'янець-Подільський, смт Меджибіж, с. Китайгород, с. Бакота (затоплене 1981 р. у зв'язку з будівництвом Дністровського гідровузла) та ін.), *фортеці і оборонні замки* (Немирівське городище («Великі Вали»; с. Сажки), ставка Гітлера «Вервольф» (смт Стрижавка), історико-архітектурний комплекс «Вінницькі мури» (м. Вінниця), Черленківський замок (с. Селище), Меджибізька фортеця (смт Меджибіж), Збаразький замок (м. Збараж), Кременецький замок (м. Кременець), Бучацький замок (м. Бучач), Бережанський замок (м. Бережани), Летичівський замок (смт Летичів) та ін.), *палаці* (графів Чарномських (с. Черномин), княгині Марії Щербатової («Немирівський палац»; м. Немирів), Потоцьких (м. Тульчин), графа Ксідо (м. Хмільник), Грохольських (с. Вороновиця), Орловських (с. Маліївці, с. Северинівка),

маршала С. Комара (сmt Муровані Курилівці), Вишневецьких (сmt Вишнівець), палацово-парковий ансамбль «Самчики» (с. Самчики) та ін.), *унікальні музеї* («Національний музей-садиба М. І. Пирогова», ретро-музей «Автомобілофоторадіо» (м. Вінниця), музей-печера «Вертеба» (с. Більче-Золоте), музейний комплекс «Лемківське село» (м. Монастирськ), музей «Зборівська битва» (м. Зборів), «Молотківська трагедія» (с. Молотків) та ін.), *транспортні, інженерні споруди* (водонапірна вежа (м. Вінниця), залізничний вокзал у м. Козятин та ін.), *археологічні пам'ятки* (історико-культурний заповідник «Буша» (с. Буша)), *фонтани* (водно-світлове лазерне шоу фонтанів Roshen (м. Вінниця)) тощо;

➤ частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в активні екскурсійні маршрути не перевищує 20% загальної кількості екскурсійних об'єктів: музей-садиба М. І. Пирогова (м. Вінниця), який включає будинок, де він жив з родиною, музей-аптеку, церкву-некрополь і меморіальний парк, у якому збереглися дерева висаджені видатним лікарем-хірургом; особняк капітана Четкова, особняк Боруха Львовича (м. Вінниця); палаци — генерала Заботіна (с. Мала Ростівка), Четвертинських (с. Антопіль), Чарномського (с. Чорномин), Ігнатія Вігославського (с. Чернятин), Чацького (с. Серебринці) та ін.; церква-мавзолей графа Ігнат'єва (с. Круподеринці), палац і парк князів Вишневецьких (сmt Вишнівець), музей-садиба Леся Курбаса (с. Старий Скалат), музей-садиба Б. Лепкого (м. Бережани), музей У. Самчука (с. Тилявка), етнографічно-меморіальний музей В. Гнатюка (с. Велеснів), літературно-меморіальний музей А. Ахматової (с. Слобідка-Шелехівська) та ін.;

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 150 грн за швидку пішохідну екскурсію історичною частиною м. Хмельницький до 1290 грн «Вихідні у Кам'янці-Подільському». За областями: Вінницька — від 350 грн («Вінницькі Мури»), 375 грн («Вінницькі фонтани») до 600 грн («Вінниця: Історія, міфи та таємниці»); Тернопільська — від 250 грн («Романтичний Тернопіль»), 445 грн («Почаїв і джерело святої Анни») до 650 грн («Тернопіль, Збараж і нічого зайвого»); Хмельницька — від 150 грн (оглядова пішохідна екскурсія «Місто над Бугом: історія і сучасність»), 225 грн («Таємничий Сатанів») до 1290 грн («Вихідні у Кам'янці-Подільському»);

➤ унікальні екскурсійні тури ПдТТР: «Льодолазання у Кам'янці» (м. Кам'янець Подільський), «Хмільник дельфінарій» (м. Хмільник).

Придніпровський туристично-рекреаційний район

Придніпровський туристично-рекреаційний район (ПрТТР) України включає Дніпропетровську, Кіровоградську, Полтавську і Черкаську області. Він займає 17,6% території держави, у ньому проживає 16,0% її мешканців¹.

В останні роки зафіксовано скорочення кількості внутрішніх туристів і екскурсантів, послуги яким надали суб'єкти туристичної сфери району (2017 р.: Дніпропетровська обл. — 7,5 тис. ос.; Кіровоградська — 1,5; Полтавська — 1,2; Черкаська обл. — 4,2 тис. ос.)². Це зумовлено як об'єктивними (депопуляція, падіння рівня життя населення, воєнно-політична нестабільність на сході держави, запровадження безвізового режиму з країнами ЄС тощо), так і суб'єктивними (зниження попиту на розроблені, усталені екскурсійні маршрути територією району, що розраховані на масового споживача; вичерпність атрактивного потенціалу залучених в екскурсійні тури історико-культурних об'єктів району та ін.) передумовами. Відкритим залишається питання високого рівня тінізації діяльності у туристично-рекреаційній та екскурсійній сферах району, у якій залучено 553 суб'єкти господарювання (Дніпропетровська обл. — 325 од., Кіровоградська — 43, Полтавська — 93, Черкаська обл. — 92 од.)³.

¹ Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018.

² Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 49, 50, 83.

³ Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 18.

Особливості розвитку екскурсійного туризму в ПрТТР¹:

➤ екскурсійна діяльність у районі розвинута нижче середнього рівня і, як результат, посередньо представлена на сайті (171 активний екскурсійний маршрут або 16,5% усіх активних турів прокладених територією України);

➤ 90% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей ПрТТР, 10% — охоплюють об'єкти у межах однієї області району;

➤ 63% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами ПрТТР (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, Шацькі озера та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Київ, м. Біла Церква, м. Запоріжжя, м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород, м. Харків, м. Берегове, м. Яремче, с. Косино; м. Краків, м. Люблін (Польща); м. Батумі (Грузія); м. Відень (Австрія) та ін.); 27% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів у межах району;

➤ 85% маршрутів є кількаденними (2-4 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 15%²;

➤ 25% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 42% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так і історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 33% екскурсійних маршрутів;

➤ найпопулярніші природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму в Дніпропетровській області — національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила», Карачунівський і Савровський кар'єри, р. Дніпро, р. Інгулець, Каховське водосховище, Токівський водоспад, о. Хортиця; у Кіровоградській області — дендропарк у м. Кропивницький, р. Дніпро, р. Інгул, ландшафтний заказник «Урочище Монастирище», Звенигородський та Олександрійський затоплені кар'єри; в Полтавській області — Кременчуцьке водосховище, р. Дніпро; у Черкаській області — Буцький каньйон, р. Дніпро, г. Пивиха, національний дендрологічний парк «Софіївка», загальнозоологічний заказник «Стеблівський», урочище «Холодний Яр» та ін.;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантів, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (м. Дніпро («Місто трьох фортець»), м. Полтава («Архітектурна Полтава»), Нікополь («Проспект Трубників») та ін.), сакральні споруди (Хрестовоздвиженський монастир (м. Полтава), Миколаївська церква (сmt Диканька), Головна Синагога (м. Кропивницький), Синагога Золота Троянда (м. Дніпро), могила цадика Нахмана (м. Умань) та ін.), історичні місця (м. Канів, с. Шевченкове, сmt Диканька, с. Гоголеве, м. Полтава, м. Умань, с. Гречане (етно-хутір «Козацька Січ»), с. Капулівка (Чортомлицька Січ), с. Сорочине («Сорочинська казка»), о. Хортиця (Запорізька Січ), с. Миколаївка («Хутір Надія»), с. Цибулеве (Гайдамацька Січ) та ін.), мистецькі центри (с. Петриківка, с. Сорочине) тощо;

➤ частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в активні екскурсійні маршрути, незначна й не перевищує 5% загальної кількості екскурсійних об'єктів: могила отамана І. Сірка (с. Капулівка), історичний музей і будинок-музей Д. Яворницького, парк ім. Л. Глоби (м. Дніпро), будинок Тобілевичів-Тарковських (с. Миколаївка), садиба Закревських (с. Березова Рудка), музей-заповідник М. Гоголя (с. Гоголеве), Кочубеївські дуби (сmt Диканька), музей-садиба І. Котляревського (м. Полтава), дуб М. Залізняка (с. Буда), музей Т. Шевченка (м. Канів, с. Шевченкове), музей І. Нечуя-Левицького (сmt Стеблів), могила цадика Нахмана (м. Умань) тощо;

➤ найбільше активних екскурсійних маршрутів прокладено територією Дніпропетровської (60 од.) і Черкаської (51 од.) областей, найменше — Кіровоградської

---

¹ Білецький М. І. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. ст. — № 13. — Львів : ЛІЕТ, 2018. — С. 166–180.

² UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).

області (25 од.). Територією Полтавської області прокладено 35 активних екскурсійних маршрути;

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 140 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Кропивницький до 1450 грн за екскурсію з елементами дайвінгу на гранітних кар'єрах Кіровоградської області. За областями: Дніпропетровська — від 150 грн («По проспекту Трубників», «На ранчо «Біла підкова») до 780 грн («Техногенна фантастика у Кривому Розі»); Кіровоградська — від 140 грн («Пішохідна екскурсія по Кропивницькому») до 1450 грн («Дайвінг на гранітних кар'єрах»); Полтавська — від 250 грн («Пішохідна екскурсія по Полтаві») до — 400 грн («Сорочинська ярмарка»); Черкаська — від 270 грн («Канів. Шевченківськими шляхами») до 790 грн («Шевченко-тур»);

➤ територією району розроблені унікальні екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування діючих і законсервованих/закинутих індустріальних об'єктів («Залізне серце України», «Техногенна фантастика», «Кривбас індастріал» (м. Кривий Ріг), «На Придніпровську теплоелектростанцію», «Дайвінг на гранітних кар'єрах», «Дігерство. Похід у підземну дренажну систему» (м. Дніпро) тощо).

Приморський туристично-рекреаційний район

Приморський туристично-рекреаційний район (ПмТРР) України включає АР Крим, м. Севастополь, Запорізьку, Миколаївську, Одеську та Херсонську області. Він займає 23,3% території держави, у ньому проживає 14,8% її мешканців (без урахування населення АР Крим і м. Севастополя, які з 2014 р. тимчасово окуповані Російською Федерацією).

Незважаючи на значний природно-рекреаційний потенціал і сформовану туристичну інфраструктуру, обсяги туристичних потоків в областях ПмТРР характеризуються коливальною (низхідна (2011-2015), висхідна (2015-2017)) динамікою. Окупація Росією АР Крим перенаправила потік внутрішніх туристів та екскурсантів з автономної республіки в приморські області держави, що дало змогу подолати спад обсягів туристичних потоків 2013 р. і з 2015 р. фіксувати стабільний приріст обсягу туристів (2017 р.: Одеська обл. — 72,3 тис. ос.; Запорізька — 47,7; Херсонська — 20,3; Миколаївська обл. — 11,8 тис. ос.)¹. У ПмТРР лідером за розвитком туризму є Одеська область, суб'єкти господарської діяльності якої 2017 р. надали послуги 47,5% загального обсягу туристів району, зокрема 98,4% іноземних туристів, 52,8% внутрішніх туристів та 41,6% туристів, що виїжджали за кордон. Проблемою залишається високий рівень тінізації господарської діяльності у сфері туризму, про що свідчить низький коефіцієнт використання місткості готелів та низькі значення обсягів послуг наданих внутрішнім туристам й екскурсантам (2017 р.: Одеська обл. — 27,4 тис. ос.; Запорізька — 15,2; Херсонська — 5,6; Миколаївська обл. — 0,8 тис. ос.), які обернено пропорційні до обсягів сформованої туристично-рекреаційної інфраструктури.

Особливості розвитку екскурсійного туризму в ПмТРР²:

➤ екскурсійна діяльність у районі слабо розвинута (за винятком Одеської обл.) і, як результат, мало представлена на сайті (158 екскурсійних маршрутів або 13,4% усіх турів територією України);

➤ 82% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей району, 18% — охоплюють об'єкти у межах однієї області району;

➤ 17% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами ПмТРР (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, Шацькі озера та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Київ, м. Біла Церква, м. Львів, м. Івано-Франківськ, м. Ужгород, м. Харків, м. Берегове, м. Яремче, с. Косино; м. Варшава, м. Краків, м. Гданськ

¹ Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 49, 50, 83; Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. — Львів : Гол. упр. статистики у Львів. обл., 2018. — С. 74.

² Білецький М. Приморський туристично-рекреаційний район України: сучасний стан і проблеми розвитку / М. Білецький, Л. Котик / Туризм, географія, краєзнавство: актуальні проблеми теорії і практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16–17 травня 2019 р.). — Тернопіль : ТНПУ, 2019. — С. 7–21.

(Польща); м. Батумі, м. Тбілісі, м. Кобілеті, с. Сарпі (Грузія), та ін.), 83% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів у межах району;

➤ 88% маршрутів є кількоденними (2-4 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 12%;

➤ 39% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 44% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так і історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 17% екскурсійних маршрутів;

➤ найпопулярніші природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму Запорізької області — узбережжя Азовського моря, р. Дніпро, Солодкий лиман, о. Хортиця, о. Байда, Єлисеївські кар'єри, західна частина заповідника «Кам'яні могили» та ін.; Миколаївської області — узбережжя Чорного моря, р. Південний Буг і Мигійські пороги, Актовський і Арбузинський каньйони, заповідні урочища «Трикратьський ліс», національний природний парк «Білобережжя Святослава», Кінбурнська коса тощо, Одеської області — узбережжя Чорного моря, о. Єрмаків, о. Зміїний, Куяльницький і Тилігульський лимани, оз. Кагул, р. Дунай, ландшафтний заказник «Савранський ліс», «Нижньодністровський національний природний парк», «Дунайський біосферний заповідник» та ін.; Херсонської області — узбережжя Азовського моря, Арабатська стрілка, о. Бірючий, о. Джарилгач, затока Сиваш, біосферні заповідники («Асканія-Нова», «Чорноморський»), національні природні парки («Олешківські піски», «Азово-Сивашський»), Гендерівська коса, р. Дніпро та ін.;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантів, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (м. Одеса («Приморський бульвар», «Дерибасівська вулиця», «Історична Одеса» та ін.), м. Херсона («Херсон. Історія і сучасність», «Неочікуваний Херсон»), м. Миколаїв («Спокійне місто Миколаїв», «Незрівнянні пам'ятки Миколаєва»), м. Запоріжжя («Запоріжжя – подорож у часі») та ін.), сакральні споруди (Свято-Катерининський собор (м. Херсон), Церква Святого Миколая (м. Запоріжжя), Головна Синагога (м. Одеса) та ін.), історичні місця (о. Хортиця, о. Байда та ін.) тощо;

➤ частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в активні екскурсійні маршрути, не значна й не перевищує 3% загальної кількості екскурсійних об'єктів: садиба Попова (с. Василівка), водяний млин Скаржинського (с. Мігія), виноробня «Бейкуш» (с. Чорноморка), музей В. Верещагіна (м. Миколаїв), музей коньячної справи М. Шустова, маяк графа Воронцова, «Воронцовський палац», Потьомкінські сходи, Дерибасівська вулиця та ін. (м. Одеса), палац Курисів (с. Петрівка), виноробне господарство князя Трубецького (с. Веселе), музей ім. О. Шовкуненка (м. Херсон) та ін.;

➤ найбільше екскурсійних маршрутів прокладено територією Одеської області — 63,9% маршрутів району (101 маршрут), найменше — Запорізької (8,2%, 13 маршрутів). Територією Миколаївської області прокладено 23 активних екскурсійних маршрути, Херсонської — 21;

➤ на території Запорізької, Миколаївської і Херсонської областей переважають екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування природно-краєзнавчих об'єктів, Одеської — історико-краєзнавчих (69,3% маршрутів);

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 150 грн за пішохідну екскурсію історичною частиною м. Миколаєва до 695 грн за екскурсію на Кінбурнську косу (Миколаївська обл.). За областями: Запорізька — від 350 грн («Запоріжжя – подорож у часі») до 550 грн («Екскурсія на Хортицю»); Миколаївська — від 150 грн («Історичний центр Миколаєва») до 695 грн («Кінбурнська коса»); Одеська — від 170 грн («Одеса на смак», «Дикі катакомби» та ін.) до 675 грн («Грибний сезон», «Скарби Кузнецова»); Херсонська — від 180 грн («Історичний Херсон») до 675 грн («Олешківські піски»);

➤ територією району розроблені унікальні екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування діючих індустріальних об'єктів («Дніпровська ГЕС» (м. Запоріжжя), «Єлисеївські кар'єри» (с. Єлисеївка, Запорізька обл.), «Одеський завод шампанських вин» і «Морський порт» (м. Одеса) тощо);

➤ у районі розвивається спортивно-екскурсійна діяльність — рафтинг р. Південний Буг («Рафтинговий тур Південним Бугом», «Каньйони Арбузинський, Актовський», «Каякінг в Херсонських горах» та ін.).

Слобожансько-Донбаський туристично-рекреаційний район

Слобожансько-Донбаський туристично-рекреаційний район (СДТРР) України включає Сумську і Харківську (Слобожанщина), Донецьку і Луганську (Донбас) області. Він займає 17,9% території держави, у ньому проживає 23,9% її мешканців¹ (де-факто: окремі райони Донецької і Луганської областей (ОРДЛО) тимчасово не підконтрольні українській владі (з 2014 р.); чисельність наявного населення є значно меншою у зв'язку з воєнними діями на території ОРДЛО та воєнно-політичною нестабільністю уздовж лінії розмежування).

У СДТРР фіксується найбільший спад обсягів туристичних потоків в Україні (показник 2017 р. склав 29,6% показника 2013 р.). Відбулася зміна області-лідера району за розвитком туристичної діяльності: 2013 р. у Донецькій області надано послуг 44,9% туристів й екскурсантам СДТРР, у 2017 р. — 12,3%; у Харківській області 2017 р. обслужено 69,1% туристів й екскурсантів району. Іноземні туристи й екскурсанти уникають відвідування СДТРР, їх відлякує воєнно-політична нестабільність і хибний інформаційний образ району як суцільної зони бойових дій, тероризму, злочинності. Внутрішні туристи мало проінформовані про туристично-рекреаційний потенціал району, мають недовіру до гарантування власної безпеки у районі, до стану його туристичної інфраструктури та ціноутворення на туристично-рекреаційні послуги. Місцеве населення СДТРР демонструє низький попит на внутрірайонні туристично-екскурсійні послуги. Сукупно це зумовлює скорочення як загальної кількості туристів і екскурсантів у СДТРР (2013 р. — 162,5 тис. ос., 2017 р. — 60,3 тис. ос.), так і внутрішніх туристів і екскурсантів, що мандрують територією району (2017 р.: Донецька обл. — 3,9 тис. ос.; Луганська — 0,0; Сумська — 2,6; Харківська обл. — 8,3 тис. ос.)² та вимагає від місцевої влади перегляду інформаційної туристичної політики як на зовнішньому, так і на внутрішньому туристичному ринках України. Її завданням має бути ребрендинг туристичної сфери регіону, інформованість місцевого населення та мешканців інших туристично-рекреаційних районів держави про можливості відпочинку та оздоровлення в районі, заохочення мешканців сільських територій до розвитку зеленого та агротуризму (Сумська обл.), урбанізованих територій — туризму вихідного дня, ділового, екскурсійного, індустріального (Харківська обл.), екскурсійного (підконтрольні території Донецької, Луганської обл.). Відкритим залишається питання високого рівня тінізації діяльності у туристично-рекреаційній та екскурсійній сферах району, у якій залучено 380 суб'єктів господарювання (Харківська обл. — 263 од., Сумська — 58, Донецька — 42, Луганська обл. — 17 од.)³.

Особливості розвитку екскурсійного туризму в СДТРР:

➤ екскурсійна діяльність у районі перебуває в занепаді (Донецька обл., Луганська обл.) або слабо розвинута (Харківська обл., Сумська обл.) і, як результат, мало представлена на сайті (99 екскурсійних маршрути або 8,4% усіх турів територією України);

➤ 84% маршрутів проходять територією кількох адміністративних областей району, 16% — охоплюють об'єкти у межах однієї області району⁴;

➤ 72% маршрутів передбачають відвідування природних або історико-культурних об'єктів за межами району (природні об'єкти: Українські Карпати, Долина нарцисів, Шацькі озера, Гранітні кар'єри, узбережжя Чорного моря та ін.; історико-культурні об'єкти: м. Київ, м. Запоріжжя, м. Дніпро, м. Львів, м. Одеса, м. Ужгород; м. Краків, м. Познань, м. Гданськ,

¹ Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018.

² Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 49, 50, 83; Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. — Львів : Гол. упр. статистики у Львів. обл., 2018. — С. 74.

³ Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — С. 18.

⁴ UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 27.10.2019).

м. Варшава (Польща); м. Відень (Австрія), м. Батумі, м. Тбілісі (Грузія) та ін.). 28% маршрутів орієнтовані на відвідування об'єктів у межах району¹;

➤ 83% маршрутів є кількаденними (2-5 дні), частка одноденних маршрутів не перевищує 17%;

➤ 19% маршрутів є природно-краєзнавчими; понад 39% маршрутів передбачає відвідування як природно-краєзнавчих, так й історико-культурних об'єктів; на відвідування історико-краєзнавчих об'єктів орієнтовані 42% екскурсійних маршрутів;

➤ найпопулярніші природно-краєзнавчі об'єкти екскурсійного туризму в Донецькій області — Соляні шахти (м. Соледар), регіональний ландшафтний парк «Слов'янський курорт», Слов'янські соляні озера, джерела Кремінщини, заповідник «Кам'яні могили», узбережжя Азовського моря; в Луганській області — урочище «Киселева балка», геологічна пам'ятка природи «Осинівські піщаники», «Долина кам'яних облич» та ін.; в Сумській області — заповідник «Михайлівська цілина», Шелехівське озеро, ботанічна пам'ятка природи «Яблуня-колонія», гідрологічна пам'ятка природи «Сім джерел» (с. Шалигине) та ін.; в Харківській області — національні природні парки («Дворічанський», «Слобожанський», «Гомільшанські ліси»), «Краснокутський дендропарк», г. Кременець, ландшафтні парки («Ізюмські луки», «Кицівська пустеля») та ін.;

➤ у структурі історико-краєзнавчих об'єктів, які пропонують для огляду й відвідування екскурсантам, переважають архітектурні комплекси центральних історичних частин міст (м. Харків («Пішохідний Харків», «Запрошуємо в Харків», «Харків — місто розваг», «Золотий вінець Харкова», «Від фортеці до столиці»), м. Глухів («Пішохідний Глухів»), м. Лисичанськ («Старе місто Лисичанськ») та ін.), сакральні споруди (Святогірська лавра (м. Святогірськ), Воскресенська церква, Спасо-Преображенський кафедральний собор, Іллінська церква, Костел Благовіщення Пресвятої Діви Марії (м. Суми), Софронієвський монастир (с. Нова Слобода), Мовчанський монастир-фортеця (м. Путивль), Свято-Успенський собор, Собор Покрови Пресвятої Богородиці, Свято-Благовіщенський кафедральний собор (м. Харків), Свято-Микільський кафедральний собор, Маріупольська мечеть (м. Маріуполь) та ін.), історичні місця (м. Глухів, м. Харків, м. Бахмут та ін.) тощо;

➤ частка історико-біографічних об'єктів, які залучені в активні екскурсійні маршрути, незначна й не перевищує 4% від загальної кількості екскурсійних об'єктів: будинок Гампера, музей медальєрного мистецтва ім. Юхима Харабет (м. Маріуполь), садиба Бантишів (с. Прелесне), Біловодський кінний завод (смт Біловодськ), садиба Шаринського-Шахматова (м. Олександрівка), меморіал «АТО» (м. Попасна), палац Розумовського (м. Глухів), палац Лещинських (с. Кияниця), пам'ятник П. Калнишевському (с. Пустовійтівка), будинок-музей А. Чехова (м. Суми), палац Голіцина (м. Тростянець), садиба Щербиніних (смт Бабаї), садиба Наталівка (с. Володимирівка), садиба Куликовських (с. Рокитне), музей Г. Сковороди (с. Сковородинівка), особняк Соколова, Мюнха (м. Харків), музей І. Рєпіна (м. Чугуїв), палац Кеніга (смт Шарівка) та ін.;

➤ найбільше активних екскурсійних маршрутів прокладено територією Харківської області (60 од.), найменше — Донецької (7 од). Територією Сумської області прокладено 20 активних екскурсійних маршрути, Луганської — 12;

➤ середня вартість одноденних екскурсій коливається від 75 грн за екскурсію в релігійний центр «Киселева балка» (Луганська обл.) до 800 грн за пішохідну екскурсію центральною історичною частиною м. Харків. За областями: Донецька — від 210 грн («Екскурсія в Святогірськ») до 690 грн («Соляні шахти»); Луганська — від 75 грн («Киселева балка») до 100 грн («Старе місто Лисичанськ»); Сумська — від 200 грн («Пішохідний Глухів»), 280 грн («До Калниша в гості») до 380 грн («Казка Шелехівського озера»); Харківська — від 265 грн («Шоколадний Харків»), 300 грн («Харків кримінальний») до 800 грн («Пішохідна екскурсія Харковом»);

---

¹ Білецький М. І. Слобожансько-Донбаський туристично-рекреаційний район України: функціонування у контексті воєнно-політичної нестабільності / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. — 2019. — № 14.

➤ територією району розроблені унікальні екскурсійні маршрути, орієнтовані на відвідування діючих індустріальних об'єктів («Експерсія в Соледар і підземний завод шампанських вин» (м. Соледар, м. Бахмут), «Експерсія на ХТЗ» (м. Харків) та ін.).

Перспективи розвитку екскурсійного туризму в Україні

Перспективи розвитку екскурсійного туризму в Україні пов'язані з активним залученням в туристичну діяльність історико-біографічних об'єктів та становленням віртуального туризму.

Зокрема, підвищення ефективності використання матеріальної бази туристично-рекреаційний районів України, зростання надходжень від туристично-екскурсійної діяльності у місцевий бюджет, збільшення прибутковості туроператорів можливе за рахунок розвитку історико-культурної екскурсійної діяльності за місцями проживання і творчості відомих людей (політиків, науковців, літераторів, митців тощо), яка наразі мало представлена у межах районів. Така туристично-екскурсійна діяльність є персоналізованою: враховує запити й інтереси (професійні, культурно-пізнавальні) конкретних груп туристів й екскурсантів; при розробці екскурсійного туру передбачає застосування дизайн-методу; потребує від гід-екскурсовода ґрунтового знання об'єкта екскурсії та професійної гнучкості під час її проведення; охоплює широке коло об'єктів соціальної інфраструктури¹, які не залучені у традиційні природно-, історико-краєзнавчі екскурсійні маршрути (історико-біографічні об'єкти: будинки-музеї/меморіальні музеї, будинки-садиби, родинні особняки, палаци, пам'ятники, барельєфи, бібліотеки, наукові установи, освітні заклади, сакральні споруди, кладовища тощо).

Авторами укладено перший варіант переліку видатних постатей, життєвий шлях й професійна/творча діяльність яких може слугувати основою розробки історико-біографічних екскурсійних турів, наприклад, у ПрТТР (табл. 1)². При виборі постатей враховувався їхній внесок у становлення й розбудову незалежності України, у світову й українську науку, освіту, культуру тощо; час проживання й діяльності на території ПрТТР; наявність на території району об'єктів, які були свідками життя і діяльності цих постатей (меморіальні музеї, родинні помешкання, місця праці і діяльності та ін.).

Таблиця 1

Видатні постаті, які проживали й творили на території ПрТТР

Визначні постаті	Області району			
	Дніпропетровська	Кіровоградська	Полтавська	Черкаська
Громадські, політичні, військові та релігійні діячі	О. Блаватська, Л. Брежнев, Л. Глоба, Р. Самокишин, І. Сокульський, І. Сірко, І. Сулима, М.-М. Шнеерсон	Л. Бродський, В. Винниченко, С. Горячко, О. Ерделі, Г. Нестеренко, К. Пестушко, Г. Сорокін	І. Багрянний, М. Драгоманов, Мстислав, (Степан Скрипник), С. Петлюра	І. Виговський, П. Дорошенко, С. Єфремов, М. Залізняк, А. Ливицький, падиак Нахман, М. Старицький, Б. Хмельницький, В. Чорновіл
Науковці	В. Білецький, В. Будник, І. Манжура, О. Макаров, Л. Маслов, Я. Новицький, О. Поль, А. Синявський, Д. Яворницький, М. Янгель	М. Бенардос, В. Бондаренко, М. Гомберг, Г. Лангемак, О. Маринич, Г. Носов, І. Тамм, Г. Проскура, П. Рябков, В. Сухомлинський, А. Шпір (Спір)	Г. Береговий, І. Білановський, Ф. Вовк, О. Засядько, Ю. Кондратюк, А. Макаренко, М. Остроградський, Г. Сковорода	М. Біляшівський, Л. Биковський, І. Вейцківський, О. Захаренко, М. Максимович, Г. Сковорода, Ф. Шевченко

¹ Білецький М. Соціальна географія : навч. посібник / М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. — 328 с.

² Білецький М. І. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. ст. — № 13. — Львів : ЛІЕТ, 2018. — С. 166–180.

Митці (художники, скульптори, архітектори)	С. Грузенберн, І. Зноба, В. Зноба, В. Зуєв, П. Нірінберг, Ф. Клименко, П. Магро, І. Кабаков, В. Небоженко, І. Старов, А. Шарій, Д. Яблонський	Л. Балановська, М. Барський, М. Блуменфельд, Г. Бострем, М. Тищенко (Тен)	К. Білокур, В. Боровиковський, С. Делоне, Д. Дяченко, В. Кричевський, Г. Левицький, В. Литвиненко, М. Ярошенко	Я. Брюховецький, І. Їжакевич, І. Падалка, Л. Перфецький, І. Сошенко, Т. Шевченко
Діячі музичної і театральної культури	Л. Ахеджакова, М. Ліберман, Ю. Чайка, А. Штогаренко	І. Карпенко-Карий (Тобілевич), М. Кропивницький, М. Тобілевич (Садовський), П. Тобілевич	О. Білаш, І. Дунаєвський, М. Лисенко, П. Майборода, В. Холодна	В. Авраменко, С. Гулак-Артемовський, В. Замирайло, М. Старицький, Н. Ужвій
Літератори (письменники, поети, публіцисти, літературознавці)	Л. Бачинський, М. Вороний, О. Гончар, Г. Епік, Є. Єнджеєвич, П. Загребельний, Н. Ісмаїлов, І. Манжура, В. Підмогильний, В. Чигирин, Т. Шевченко, Г. Яковенко	О. Журлива (Котова), Є. Маланюк, Ю. Яновський	В. Барка, Л. Глібов, Л. Боровиковський, М. Гоголь, О. Гончар, А. Головка, Є. Гребінка, П. Загребельний, О. Ковінька, І. Котляревський, П. Мирний, О. Пчілка, М. Чурай, В. Самійленко, В. Симоненко, Г. Тютюнник	М. Драй-Хмара, С. Єфремов, І. Нечуй-Левицький, Т. Осьмачка, В. Симоненко, С. Скляренко, Ю. Смолич, Т. Шевченко, В. Шкляр

Сформувати зацікавлення до історико-біографічних об'єктів туристично-рекреаційних районів України можливо за рахунок популяризації їхнього потенціалу у глобальних соціальних мережах (Facebook, Instagram та ін.), на он-лайн освітніх і науково-пізнавальних платформах України (Prometheus, EDUGET, Coursera та ін.) та розвитку віртуального туризму.

Віртуальний туризм — вид туризму XXI ст., який передбачає віртуальне відвідування та споглядання особою цікавих для неї природно-, історико-культурних об'єктів засобами сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій і комунікацій та Інтернету у будь-якій точці простору у режимі он-лайн¹. Елементами віртуального туризму є віртуальні екскурсії та віртуальні тури, які у сучасному туристичному менеджменті виступають ефективними інструментами зацікавлення потенційного туриста чи екскурсанта до реального відвідування об'єктів цих екскурсій/турів. Розвиток віртуального туризму, який на перших етапах передбачає оцифрування фондів музеїв, підготовку 3-D зображень історичних частин поселень, палаців, родинних будинків-особняків, меморіальних музеїв та ін. дасть змогу відкрити потенціал історико-біографічних об'єктів туристично-рекреаційних районів як для мешканців України так і для усього світу.

З метою залучення туристів й екскурсантів доцільно розробити згідно світових зразків («Virtual Louvre Museum», «Virtual Carnegie Hall» тощо) віртуальні екскурсії територією замку Лубарта, Острозького замку, Манявського скиту, Крехівського монастиря, синагоги Золота Роза (м. Дніпро) та ін.; історичною частиною м. Бучач, м. Рогатин, м. Жмеринка, м. Полтава, м. Нікополь, м. Умань, с. Великі Сорочинці, с. Шевченкове, м. Запоріжжя, м. Миколаїв та ін.

Позитивно, що туристичні центри уже мають досвід співпраці з компанією Google у розробці віртуальних екскурсій: 2017 р. у рамках кампанії «Автентична Україна» розроблені віртуальні екскурсії, що доступні трьома мовами (українська, англійська, російська) Запорізької Січі – заповідника «Хортиця» (м. Запоріжжя) і резиденції Богдана Хмельницького

¹ Білецький М. Віртуальний туризм як можливість популяризації історико-культурних пам'яток Сколівського району Львівської області / М. Білецький, Л. Котик // Історико-культурний потенціал Городоччини: стан та перспективи розвитку туристичної дестинації : зб. матер. VII регіональної наук.-практ. конф. (Львів-Городок 21-22 березня 2019 р.). — Львів : ЛІЕТ, 2019. — С. 187–194.

(м. Чигирин) та ін. Їхні 3-D тури доступні у режимі Street View на Картах Google, а 360-градусні панорами дозволяють прогулятися територією музеїв, зазирнути всередину будинків і ознайомитись з експозиціями¹.

Схвально, що, наприклад, на території Львівської області (КТРР) розвиток віртуального туризму у рамках «Комплексної програми розвитку культури Львівщини на 2018—2020 роки» підтримав Львівський ІТ-кластер, за допомогою інформаційно-технічних і кадрових ресурсів компанії якого 2018 року започаткований інтерактивний музейний проект «Відвідай». Результатом його втілення є нанесення на віртуальну музейну карту світу 25 музеїв області². Більшість цих музеїв локалізовані в обласному центрі (12 об'єктів — «Музей Арсенал», «Меморіальний музей Михайла Грушевського», «Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка», «Музей генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича», «Національний музей у Львові ім. А. Шептицького» та ін.); мають історичний, етнографічний, меморіальний профіль; володіють унікальними фондами та користуються попитом у туристів й екскурсантів області. З-поміж інших музеїв варто відзначити музейні комплекси меморіального профілю, які популяризують на загальна національно-патріотичний внесок Львівщини у становлення державності України — «Музей гетьмана Петра Сагайдачного» (с. Кульчиці), «Музей підпільного штабу УПА генерала Романа Шухевича» (с. Грімно), «Музей-садиба Степана Бандери» (с. Воля Задеревацька), «Історико-меморіальний музей полковника Євгена Коновальця» (с. Зашків), «Музей визвольної боротьби» (с. Чуква), «Музей Новітніх Героїв» (м. Рудки), «Музей історії національно-визвольної боротьби ОУН і УПА 40-60-х років ХХ століття» (м. Самбір). У перспективі, доцільним є оцифрування та нанесення на віртуальну музейну, сакральну, історичну, туристичну карти світу історико-культурних пам'яток Сколівського району Львівської області, який характеризується значним туристично-рекреаційним потенціалом, має розвинуту готельно-ресторанну інфраструктуру та історично-сформовану сферу конкурентоздатних, диверсифікованих туристичних послуг³. Остання відіграє суттєву роль у формуванні дохідної частини бюджету району⁴ загалом та новоствореної Славської громади зокрема.

Загалом, актуалізація екскурсійного туризму дасть змогу туроператорам і турагентам України сформувати новий сегмент туристичної діяльності на ринку України; залучити в екскурсійну сферу широке коло місцевих краєзнавчих, меморіальних музеїв, тим самим популяризувати їхні фонди; зумовити зростання обсягів грошових надходжень у місцевий бюджет; сприяти розвитку супутньої інфраструктури (транспортна, ресторанне господарство, торгівля тощо), реалізувати ідею соціальної відповідальності бізнесу; зацікавити по-новому екскурсанта, що вже відвідав відомі екскурсійні маршрути району, але має ще бажання й фінансові можливості подорожувати рідним краєм; покращити професійну компетентність гідів-екскурсоводів тощо.

Список використаних джерел

1. *Бакало Н. В.* Екскурсійна діяльність як один зі складників туристичної сфери / Н. В. Бакало // Східна Європа: Економіка, бізнес та управління. — 2017. — Вип. 3 (08). — С. 211–214.
2. *Бейдик О. О.* Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. — К. : ВЦ КНУ, 2002. — 396 с.
3. *Білецький М.* Віртуальний туризм як можливість популяризації історико-культурних пам'яток Сколівського району Львівської області / М. Білецький, Л. Котик // Історико-культурний потенціал Городоччини: стан та перспективи розвитку туристичної дестинації : зб. матер. VII регіональної наук.-практ. конф. (Львів-Городок 21-22 березня 2019 р.). — Львів : ЛІЕТ, 2019. — С. 187–194.

---

¹ Музейний портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: <https://museum-portal.com> (дата звернення: 27.10.2019).

² Інтерактивний музей «Відвідай» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://old.dailylviv.com/3D/loda> (дата звернення: 28.10.2019).

³ *Котик Л.* Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області / Л. Котик // Вісник Львів. ун-ту. — Серія географічна. — 2013. — Вип. 43. — Ч. 2. — С. 206–213.

⁴ *Biletskyi M.* Lviv oblast: urgent socio-economic problems in the context of European integration/ M. Biletskyi, Ya. Ivakh, L. Kotyak // Journal of Geography, Politics and Society. — 2017. — Vol. 7(2). — P. 32–42.

4. *Білецький М.* Приморський туристично-рекреаційний район України: сучасний стан і проблеми розвитку / М. Білецький, Л. Котик / Туризм, географія, краєзнавство: актуальні проблеми теорії і практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16–17 травня 2019 р.). — Тернопіль : ТНПУ, 2019. — С. 7–21.
5. *Білецький М.* Розвиток екскурсійного туризму в Карпатському регіоні України / М. Білецький, Л. Котик // Історія української географії. — 2018. — Вип. 37.
6. *Білецький М.* Соціальна географія : навч. посібник / М. Білецький, І. Ванда, Л. Котик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. — 328 с.
7. *Білецький М. І.* Актуалізація екскурсійної діяльності на території Поліського туристично-рекреаційного району України / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід: зб. матер. міжнар. наук. конф. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. — С. 34–40.
8. *Білецький М. І.* Карпатсько-Подільський рекреаційний район України: сучасний стан і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик / Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Львів: ЛІЕТ, 2018. — С. 244–255.
9. *Білецький М. І.* Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Вісник Львівського інституту економіки і туризму : зб. наук. ст. — № 13. — Львів : ЛІЕТ, 2018. — С. 166–180.
10. *Білецький М. І.* Слобожансько-Донбаський туристично-рекреаційний район України: функціонування у контексті воєнно-політичної нестабільності / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. — 2019 — № 14.
11. *Бордун О.* Трансформація прикордонної транспортної інфраструктури в контексті розвитку туризму з країнами сусідами західноукраїнського регіону / О. Бордун, Л. Котик // Географія та туризм. — 2011. — Вип. 16. — С. 193–200.
12. *Заставецька Л.* Сучасні проблеми та перспективи розвитку туризму в Тернопільській області / Л. Заставецька, К. Дударчук // Карпатський край. — 2018. — № 10–11. — С. 110–117.
13. Інтерактивний музей «Відвідай» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://old.daily.lviv.com/3D/loda> (дата звернення: 28.10.2019).
14. *Кифяк В. Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посібник / В. Ф. Кифяк. — Чернівці : Книги-XXI, 2003. — 300 с.
15. *Котик Л.* Роль туризму у трансформації господарського комплексу Львівської області / Л. Котик // Вісник Львів. ун-ту. — Серія географічна. — 2013. — Вип. 43. — Ч. 2. — С. 206–213.
16. Львів. Комплексний атлас / за ред. проф. О. Шаблія. — Київ : Картографія, 2012.
17. *Любіцева О. О.* Туристичні ресурси України : навч. посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. — К. : Альтерпрес, 2007.
18. *Мальська М. П.* Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. — К. : Знання, 2009.
19. Музейний портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: <https://museum-portal.com> (дата звернення: 27.10.2019).
20. *Паньків Н. М.* Туристичне ресурсознавство : навч. посібник / Н. М. Паньків. — Львів : Український бестселлер, 2012. — 230 с.
21. *Смірнов І. Г.* Логістика туризму : навч. посібник / І. Г. Смірнов. — К. : Знання, 2009. — 444 с.
22. Статистичний щорічний України за 2017 рік. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018.
23. Туристична діяльність в Україні у 2015 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2016. — 76 с.
24. Туристична діяльність в Україні у 2017 році : стат. зб. — Київ : Держ. ком. статистики України, 2018. — 90 с.
25. Туристична діяльність та колективні засоби розміщення у Львівській області, 2017: стат. зб. — Львів : Гол. упр. статистики у Львів. обл., 2018. — 90 с.
26. *Чагайда І. М.* Екскурсознавство : навч. посібник / І. М. Чагайда, С. В. Грибанова. — Київ : Ін-тут туризму, 2004. — 240 с.
27. *Шандор Ф. Ф.* Сучасні різновиди туризму / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. — Київ : Знання, 2013. — 334 с.
28. *Biletskyi M.* Lviv oblast: urgent socio-economic problems in the context of European integration / M. Biletskyi, Ya. Ivakh, L. Kotyk // Journal of Geography, Politics and Society. — 2017. — Vol. 7(2). — P. 32–42.
29. UA.IGotoWorld.com — туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).